

VAKUFI U RAZLIČITIM POLITIČKIM SYSTEMIMA - ODNOS VLASTI PREMA VAKUFIMA, POSEBNO NAKON AGRESIJE NA BIH

Prof. dr. Enes DURMIŠEVIĆ

Sažetak

U doba tanzimata osmanska vlast u Bosni je regulirala položaj vakufa sa nekoliko zakona, a najznačajniji je bio Zakon o upravljanju vakufima iz 1863. godine. Nakon okupacije 1878., austro-ugarska vlast je 1883. formirala Zemaljsku vakufsku komisiju, koja nije mogla donijeti nijednu odluku bez vladinog komesara za vakufske poslove niti se mogla održati sjednica bez njegovog prisustva. Zemaljska vakufska direkcija formirana je 1894. koja je bila pod upravom službenika Zemaljske vlade, sve do donošenja Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH iz 1909., kada Vakufsko-mearifski sabor postaje vrhovni upravni i nadzorni organ za upravljanje vakufima. U Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji, od 1918. do 1941. godine, samo u Sarajevu oteto je četiri miliona dunuma vakufskog zemljišta, porušene su 24 džamije, među kojima i Havadže Kemala, poznatija kao Čemaluša u istoimenoj ulici (srušena 1940.), dvije medrese (Inadija na Bentbaši i Atmejdan ili Misrijina na Atmejdanu), ekshumirano 75 muslimanskih grobalja, oteto 108 dućana, 118 kuća sa avlijama, itd. U Titovoj Jugoslaviji od 1945. do 1958. godine, prema podacima Vakufske direkcije u Sarajevu, broj oduzetih vakufskih dobara (dućana, kuća, stanova, džamija, zgrada) iznosi 11.324, odnosno ukupna površina je 30.342.496 m². Uništeno je, samo u Sarajevu, 246 dućana, uglavnom u starom jezgru grada, oteto 14 mekteba, 25 imamskih kuća, srušena tekija na Bentbaši i Skenderiji, džamije Skenderpašina na Skenderiji i Kalin hadži Alije (Čairdžik) u blizini Narodnog pozorišta. U toku agresije na BiH 1992-1995. godine, agresori su uništili 1347 vakufskih objekata (džamija, mesdžida, mekteba i tekija), a oštetili 472 vakufska objekta. Nova, "demokratska" vlast, već punih dvadeset godina ne rješava povrat vakufske imovine, jer je veliki dio vakufskih dobara upravo u njihovim rukama ili im služi za manipulacije kako bi se održali na vlasti. Materijalna šteta koju vakuf Islamske zajednice trpi od 1996. godine zbog nevratanja imovine koja joj pripada iznosi 286 miliona KM, dok je ukupna šteta milijardu i trideset miliona KM. Godišnji gubici vakufa u BiH iznose 25 miliona i 500 hiljada KM. Zadatak Islamske zajednice i svih njenih pripadnika je da upotrijebi sva pravna i politička sredstva da joj se omogući povratak njene imovine i slobodno uživanje njenog vlasništva, jer je ono nepovredivo i sveto.

Vakuf u Bosni u vrijeme osmanske vlasti

"...Nije dozvoljeno nikom, ko vjeruje Boga, Njegova Poslanika i Sudnji dan, bio to nevjeran mutevelija ili nasilan sultan, ili valija koji kvvari, ili kadija koji uzima mito, da uništi i pokvari ili obustavi ovaj vakuf ili da koju njegovu odredbu prevrne ili promijeni ..."

(Iz Gazi Husrev-begove vakufname)

Nastanak vakufa u Bosni vezan je za dolazak Osmanlija i širenje islama među domaćim stanovništvom. Poklanjanje vlastite imovine za opće dobro sugerira se i u Kur'ānu i u hadisu, tako da je ovaj institut postao sastavni dio islamske civilizacije. U najširem smislu, cilj uvakufljenja je trajna dobrotvorna svrha (opće dobro). Da je tako prakticirano i u Bosni tokom četiristogodišnje osmanske vladavine, najbolje potvrđuju i mnogobrojni nazivi lokaliteta, gradova i naselja pod imenom vakuf. Mnogi objekti kao što su džamije, mostovi, škole, mektebi, imareti (javne kuhinje), hanovi, putevi, česme, uglavnom su rezultat islamskog poziva i podsticanja na činjenje dobra.

Posebna pažnja uređenju vakufske imovine počinje se poklanjati u doba reformi (*tanzimat*). Jedan od najznačajnijih zakona koji tretira i vakufsku imovinu bio je Ramazanski zakon iz 1858. godine, koji pored ostalih kategorija zemljišta navodi i vakufsko zemljište, za koje važe propisi klasičnog šerijatskog prava.

Zakon o upravljanju vakufima donesen je 1863. godine, kada je formirano Ministarstvo vakufa u Osmanskom carstvu. Ovo ministarstvo vršilo je nadzor nad vakufskom imovinom, svim prihodima vakufa, pregled i kontrolu samostalnih vakufa, njihovih upravitelja (mutevelija), svih vakufskih službenika, itd. Uprkos svemu, zloupotreba vakufa nije bila rijetkost, a pojedini vakufi su bili izvan kontrole ministarstva. Propadanju vakufske imovine doprinijele su i mnoge bune širom Osmanskog carstva.

Zakon o postupanju sa vakufskim dobrima *musaqqafāt* i *mustagillāt* donesen je 1870. godine. Vakufska dobra *musaqqafāt* čine ona zemljišta na kojima su izgrađene zgrade ili su predviđena za građenje, dok vakufska dobra *mustagillāt* čine ona zemljišta koja se obrađuju ili služe za voćnjake i sl. Status vakufa rješavan je i kasnije donesenim čuvenim osmanskim građanskim zakonikom – *Medžellom* (1869-1876).

Sva zakonodavna djelatnost osmanske vlasti koja je regulirala status vakufa u najopćenitijem smislu u doba tanzimata, u suštini nije mijenjala osnovni položaj ovog instituta utvrđenog klasičnim šerijatskim pravom, nego je samo upotpunila njegov institucionalno-pravni okvir.

Vakuf u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske uprave (1878-1918)

Austro-Ugarska je članom XXV Berlinskog ugovora 1878. godine dobila mandat velikih evropskih sila da okupira Bosnu i Hercegovinu. Ovim članom ona je preuzela obavezu, u skladu s općim načelima međunarodnog prava, zaštititi vakufsku imovinu, odnosno okupacija je pretpostavljala zadržavanje zatečenog stanja i u oblasti vakufa.

Ovo pitanje je, pored drugih, bilo regulirano Carigradskom (Novopazarskom) konvencijom koju su potpisali Austro-Ugarska i Osmansko carstvo 21. aprila 1879. godine, u kojoj se kaže da će " ... administrativne vlasti i dalje sa najvećom pažnjom da bdiju nad tim da se ne nanosi nikakva šteta časti, običajima, slobodi ispovjedanja, sigurnosti ličnosti i vlasništva muslimana".¹

Nakon okupacije nova vlast donosi propise o evidentiranju i sređivanju podataka o vakufskoj imovini u Bosni i Hercegovini. Vakuf, kao značajan vjerski, a posebno ekonomski institut u islamu, zadržao je svoju ulogu u javnom životu Bošnjaka, jer su ga smatrali isključivo vjerskom institucijom, odbacujući svako miješanje nemuslimanske vlasti (kaurse vlasti, kako se tada govorilo). Jedan od uzroka pojave autonomnog pokreta Bošnjaka, koji je u literaturi i nazvan pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, bio je miješanje okupacionih vlasti u upravljanje i korištenje vakufa.

Okupaciona vlast je veoma dobro znala značaj vakufa za muslimane, pa "nije htela da ih ispusti iz svojih ruku. Ona je uočila da ova ustanova može poslužiti kao zgodno sredstvo i put da se meša u verske poslove muslimana i da drži na uzdi verske službenike koji se izdržavaju iz vakufske imovine".²

Nakon što je 17. oktobra 1882. godine, austrijski car imenovao prvog reisul-ulemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Mustafu Hilmi-efendiju Hadžiomerovića, iduće 1884. go-

1 Dženana Čaušević, "Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine – Dokumenti sa komentarima", Magistrat, Sarajevo, 2005., str. 198.

2 Mehmed Begović, "Vakufi u Jugoslaviji", Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1963., str. 8.

dine, zajedničko Ministarstvo finansija formiralo je privremenu komisiju za uređenje vakufskih poslova (*Privremena vakufska zemaljska komisija /povjerenstvo*), na čijem čelu je bio Mustaj-beg Fadilpašić, kandidat za reisul-ulemu ispred sarajevske čaršije, što mu je, vjerovatno, bilo utješno mjesto, jer su okupacione vlasti ipak prednost dale Hadžiomeroviću koji je bio poznavalac šerijatskog prava. Stvarni upravitelj vakufskih dobara bio je vladin sekretar István Kvassay (Ištvan Kvasaj).³

Zemaljska vlada, naredbom izdatom 8. maja 1885. godine, taksativno nabraja obaveze Privremene zemaljske vakufske komisije, kao što su: propisivanje vakufskih taksi, donošenje propisa o upravljanju vakufima, imenovanje vakufskih službenika i raspolaganje vlastitim prihodima. Godinu dana ranije, 1884., Zemaljska vlada formirala je i kotarske vakufske komisije (povjerenstva) za svaki kotar, na čijem čelu se nalazio šerijatski sudija, dok su članovi bili imam glavne džamije, muderis jedne škole u kotaru, te oba člana kotarskog upravnog medžlisa. Kotarske vakufske komisije bile su potčinjene Zemaljskoj vakufskoj komisiji, čije sjedište je bilo u Sarajevu. Prema ovoj naredbi nadležnosti kotarskih vakufskih komisija su bile istraživanje i evidentiranje vakufske imovine, nadgledanje vakufskih objekata, kontroliranje rada mutevelija i vakufskih službenika, trošenje vakufskih dobiti itd.

Rad kotarskih vakufskih komisija odvija se u sjednicama, kojima obavezno prisustvuje i izaslanik kotarskog ureda. Nadzor nad radom kotarskih vakufskih komisija vrši kotarski predstojnik.

Upravnici vakufa su od 1888. godine jednim uputstvom bili dužni da svake godine izrađuju bilanse (zaključne račune), te da sa svim ustanovljenim viškovima upoznaju Zemaljsku vakufsku komisiju. Na taj način željelo se spriječiti manipuliranje vakufskim viškovima prihoda i zloupotrebe tih viškova. Tako je u 1889. godini, kod 622 samostalna vakufa utvrđen višak od 84.000 kruna, koji je ostavljen navedenom povjerenstvu.⁴

Ovakva organizacija vakufske uprave bila je privremena, pa je Zemaljska vlada, na zahtjev muslimanskih predstavnika (vjerskih, političkih,

kulturnih, prosvjetnih itd), odredila da najviši organ uprave vakufima bude Zemaljska vakufska komisija sa sjedištem u Sarajevu, a kao izvršno tijelo ovog organa uspostavljena je Zemaljska vakufska direkcija (ravnateljstvo).

Zemaljska vakufska komisija imala je predsjednika, sekretara, vakufskog nadzornika i kao članove još četiri člana Ulema-medžlisa, dvojicu sudija Vrhovnog šerijatskog suda i po dvojicu predstavnika svakog okruga. Predsjednika je imenovao vladar, a članove zajedničko Ministarstvo finansija u Beču. Predsjednik, sekretar i nadzornik bili su plaćeni kao činovnici, dok su ostali članovi Zemaljske vakufske komisije ovu dužnost obavljali počasno. Predsjednik komisije bio je dužan da jednom godišnje sazove članove komisije na redovno zasjedanje, a imao je pravo da sazove i vanrednu sjednicu.⁵

Kao operativno tijelo Zemaljske vakufske komisije osnovan je centralni odbor Zemaljske vakufske komisije, u koju su ušli predsjednik, sekretar, vakufski nadzornik, četverica članova Ulema-medžlisa i dvojica sudija Vrhovnog šerijatskog suda. Osnovni zadatak ovog tijela je bio nadzor nad cjelokupnim radom Zemaljske vakufske komisije, a posebno njegovih finansija.

Nadzor nad radom svih ovih organa vršila je

Zemaljska vlada preko svog povjerenika koji je mogao suspendirati svaku odluku bilo kojeg organa. Konačnu odluku o suspenziji donosila je Zemaljska vlada.

Zemaljska vlada je 1894. godine formirala Zemaljsku vakufsku zakladu koja je sve viškove prihoda koncentrirala na jednom mjestu, tako da su zloupotrebe svedene na minimum. Imovinu zaklade činile su pokretnine i nekretnine što ih je bila prikupila Privremena zemaljska vakufska komisija, vlastiti budžetski viškovi, viškovi samostalnih vakufa, novčanih sredstava koja su uplatili samostalni vakufi, te dohodak same zaklade. Iz prihoda je Zaklada finansirala opće

Uprkos otuđenoj, uzurpiranoj i dijelom uništenoj vakufskoj imovini u doba austro-ugarske okupacije, ipak se mora priznati da je u ovom periodu evidentirana sva dotadašnja, sačuvana vakufska imovina. Stavljanjem pod muslimansku autonomnu upravu ove imovine, ona je služila za vjersko-prosvjetne potrebe Bošnjaka u ovom periodu, i time na najbolji mogući način služila svojoj svrsi.

³ Mustafa Imamović, "Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914.", Magistrat i *Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2007., str. 144.

⁴ Abduselam Balagija, "Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana", Štamparija *Drg. Gregorića*, Beograd, 1933., str. 26.

⁵ Senad Ćeman, "Vakufi i fondacije – Komplementarna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini", *El-Kalem*, Sarajevo, 2011., str. 149.

upravne i personalne troškove i troškove Zemaljske vakufske komisije i direkcije. Najmanje jednu petinu prihoda Zaklada je morala da raspoređuje u povećanje novčane mase vakufa, a ostatak je mogla trošiti u investiranje ili podmirenje općih muslimanskih potreba (prosvjeta, vjerske škole, internati itd). Iz ovih prihoda gradile su se i džamije i mesdžidi.

Svake godine Zemaljska vakufska komisija sastavljala je budžet i bilans zaklade koje je odobravalala Zemaljska vlada.

Zaklada je opravdala svoje postojanje jer su budžeti samostalnih vakufa u periodu od 1886. do 1909. godine znatno porasli pa je budžetski višak u ovom periodu iznosio 621.355. kruna.⁶

Uprkos unapređenju upravljanja vakufima, velikoj pomoći vladinih službenika i povećanju vakufske imovine, jer je poprilično bila uzurpirana tokom okupacije, Bošnjaci nisu bili zadovoljni statusom vakufa i odnosom Zemaljske vlade prema ovoj instituciji. Drastičan primjer otuđenja vakufske imovine bio je slučaj mezarja (harema) Čekrčinice, koji je Zemaljska vlada pretvorila u Park (danas poznati Veliki park). Vlada je obrazlagala da je predsjednik Zemaljske vakufske komisije Mustaj-beg Fadilpašić odobrio takvu "transakciju". Dodatan prigovor Bošnjaka odnosio se na činjenicu da je Fadilpašić istovremeno bio i gradonačelnik Sarajeva, te su stoga tražili da se vakuf organizira prema samoupravi onoliko koliko je to dopušteno i ostalim vjeroispovijestima. Traženo je da se raspusti Zemaljska vakufska komisija i da se umjesto nje formira vijeće ili medžlis sastavljeno od dvanaest lica.⁷

Muslimansko nezadovoljstvo zbog odnosa okupacionih vlasti prema vakufskoj imovini najbolje je izraženo u jednom od mnogobrojnih memoranduma koji su upućivani austrijskom caru i Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

"Od velikog islamskog groblja u Sarajevu, zvanog "Čekrdžinica", učinjen je gradski park.

U Fojnici, u selu Grožđani, prisvojili su katolici islamsko groblje za svoje privatne svrhe.

U Višegradu je nadomak Drine, uz "Višegradsku ćupriju", islamsko groblje, koje je vlast uništila time što je na istome otvoren kamenolom, a nadgrobni kameni "nišani" su smrvljeni i njima cesta nasuta.

6 Abduselam Balagija, "Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana", str. 30.

7 Nusret Šehić, "Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini", *Svjetlost*, Sarajevo, 1980., str. 28.

Drugo islamsko groblje zvano "Okolišta" u Višegradu, vlast je oduzela i na istome od nadgrobnog kamenja sazidana je kuća za nadcestara, a preostalo zemljište obrađeno je za nadcestovnu bašču.

U Čajniču je dozvolila oblast inovjericima da sagrade kuće na starom islamskom groblju, što ovi kao Novica Kovačević i drugi učiniše.

U Mostaru na Lakišića groblju, koje ima u površini 19.400 metara, nalazi se željeznička postaja, magazin okružne oblasti, magazin općine i uprava gradskih kuća.

U Mostaru, u Zahum mahali, kod Lolića vira, na islamskom groblju načinio je rimokatolički biskup Buconjić sopstvenu bašču.

U Mostaru, od islamskog groblja napravljen je nanovo put u dom političkog hrvatsko-katoličkog društva.

...

U Trebinju, na islamskom, zvanom Čatović-groblju, nalazi se zgrada općinskog ureda kotarske oblasti, osnovna škola, općinska mesarnica, Rabića spomenik, dvije gostione i kuglana.

...

U Počitelju u medresi smještena je politička kotarska ispostava.

U Travniku je sagrađena rimokatolička crkva na groblju, koje biješe uz "Rahimino turbe" u Halil ef. Bašći.

...

U Travniku grade državni činovnici svoje kuće na islamskim grobljima, kao Viktor Schnek financijski perovođa i Bajo Bočić, okružni povjerenik.

U Jajcu, islamsko groblje zvano "Za gradom", pretvoreno je u privatno dobro, na kojem je načelnik Jozo Filipović (katolik) napravio pod najam izdavajuće kuće.

...

U Banjoj Luci, kod Musline jaruge, islamsko groblje pretvoreno je u šetalište i u njemu javni zahod.

...

U Bihaću je od islamskog groblja načinjeno javno marvinsko sajmište.

...

Eto, tako se naše najsvetije tradicije ponižavaju; eto, tako su naša groblja, koja su po šeriatu i postojećim bosansko-hercegovačkim zemaljskim zakonima vlasništvo vakufa, sada postala pusto maslo i svako ih otima, hara i u svoje svrhe upotrebljava, a mi muslimani moramo trpiti i sa bolom u duši pregarati i gledati kako se uništava-

ju blage uspomene naših predaka. Šta više, moramo ister-istemez mirne duše, također, gledati, kako se sa naših groblja uzima nadgrobno spomen – kamenje i njima zidaju rimokatoličke crkve, kao npr. u Trebinju, i nasipaju ceste, kao npr. u Sarajevu, Livnu, Višegradu i ostalim mjestima.

Gornje slučajeve navedosmo samo primjera radi, pošto nam se čini da je suvišno da u ovoj predstavi sve pojedince nabrojimo, jer nema mjesta u Bosni i Hercegovini gdje nisu naša groblja oduzimana u javno i privatno dobro".⁸

Nakon desetogodišnje političke borbe i donošenja Statuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini, od 15. aprila 1909. godine, položaj vakufa je znatno poboljšana i stavljen pod upravu muslimanskih institucija.

"Sva pokretna i nepokretna vakufsko-mearifška dobra islamskog naroda u Bosni i Hercegovini vlasništvo su dotičnih vakufa (zaklada), a služe isključivo za vjerske i prosvjetne svrhe ovozemnih muslimana. Ovim imetkom upravljaju po muslimanima izabrana tijela i organi na temelju šerijata prema ustanovama ovoga statuta" (Čl. 1. Statuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH).⁹

Ovim statutom ustanovljeno je načelo autonomije i izbornosti organa koji upravljaju vakufima i potvrđena nadležnost šerijatskih sudova u sporovima, čiji su predmet vakufska dobra.

Uprkos otuđenju, uzurpiranoj i dijelom uništenoj vakufskoj imovini u doba austro-ugarske okupacije, ipak se mora priznati da je u ovom periodu evidentirana sva dotadašnja, sačuvana vakufska imovina. Stavljanjem pod muslimansku autonomnu upravu ove imovine, ona je služila za vjersko-prosvjetne potrebe Bošnjaka u ovom periodu, i time na najbolji mogući način služila svojoj svrsi.

Vakuf u Kraljevini SHS/Jugoslaviji

Odmah po formiranju Kraljevine SHS 1. decembra 1918. godine, počela je pljačka i otimačina zemlje bošnjačkih veleposjednika, begova. Ovu pljačku su vršili srpski seljaci (kmetovi) jer su smatrali da imaju pravo na zemlju koju obrađuju i koju su držali pod zakup. Kao što je poznato, kmetovi su bili samo zakupnici zemlje, dok su njeni vlasnici bili begovi. Agrarnu reformu je trebalo izvršiti kako su to uradile i sve evropske

⁸ Bošnjački memorandum – "Nepoznati dokumenti", Proton, Sarajevo, 1998., str. 64-67.

⁹ Muhamed Salkić, "Ustavi Islamske zajednice", *El-Kalem*, Sarajevo, 2001., str. 27.

zemlje likvidirajući feudalizam, ali ne ubistvima vlasnika, pljačkom i otimačinom njihove zemlje.

S druge strane, nova vlast je podsticala takvu pljačku, jer je regent Aleksandar, ne znajući ili praveći se da ne razumije suštinu agrarnog pitanja, posebno u Bosni i Hercegovini, uputio narodu proglas i na taj način "dao zeleno svjetlo" za pljačku: "Ja želim odmah da se pristupi pravednom rešenju agrarnog pitanja, i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se predati među siromašne zemljoradnike, sa pravičnom naknadom dosadašnjim vlasnicima njenim. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi našoj može da bude i biće samo slobodnih vlasnika zemlje ... Pozivam da s poverenjem u moju kraljevsku reč mirno sačekaju da im naša država zakonskim

putem preda zemlju, koja će unapred biti samo Božija i njihova, kao što je to već odavno u Srbiji".¹⁰ A u Srbiji je u posljednjih stotinu godina izvršeno "trijebljenje" Turaka, odnosno pobijeni su ili protjerani i, naravno, zemlja je ostala "samo Božija i njihova (srpska, E.D.)".

Vladi u Beogradu u ovo vrijeme svakodnevno stižu telegrami iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i Sandžaka, uglavnom slijedećeg sadržaja:

"Mnoga imanja zemljoposjednika, aga i begova, opljačkana su i zapaljena, a izvjestan broj aga i begova i njihove posluge je ubijen".¹¹

Naravno da je pod udarom bila i vakufska imovina širom novoformirane države. Uzalud je bio potpisan Senžermenski ugovor, 10. septembra 1919. godine, koji u članu 10. posebno spominje muslimane:

"Država Srba, Hrvata i Slovenaca pristaje da za muslimane, ukoliko se tiče njihovog porodičnog i ličnog statusa, donese odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja reguliraju po muslimanskim običajima. Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca predu-

Završni udarac vakufima zadan je Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 1958. godine. Tada je Islamskoj zajednici, prema podacima Vakufske direkcije, oduzeto 11.324 vakufa (dućana, džamija, grebalja, kuća, stanova, zgrada, mekteba) ukupne površine 30.342.496 kvadratnih metara. Šteta, nastala usljed nacionalizacije vakufskih stanova i poslovnih prostora, procjenjuje se na 744.000.000, 00 KM.

¹⁰ Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, "Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima", Mag, Sarajevo, 1993., str. 46.

¹¹ Milan Gaković, "Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918-1921.", Prilozi, *Institut za istoriju radničkog pokreta*, br. 6, god. VI, Sarajevo, 1970., str. 21.

zet će korake da se naimenuje reisul-ulema. Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da pruži zaštitu džamijama, grobljima i drugim vjerskim ustanovama muslimanskim. Dat će se sve potrebne olakšice i dozvole vjerskim zadužbinama (vakufima) i vjerskim ili dobrotvornim muslimanskim ustanovama, koje već postoje, i Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće za stvaranje novih vjerskih i dobrotvornih ustanova uskratiti nijednu od potrebnih olakšica koje su zagarantirane drugim privatnim ustanovama te vrste."

Iako je ovim ugovorom Kraljevina SHS preuzela zaštitu i vakufske imovine, on je ostao "mrtvo slovo na papiru", jer je veliki broj muslimanskih vjerskih objekata srušen, pretvoren u vojne i privredne objekte, škole i dr. Mnoga muslimanska groblja su prekopana i pretvorena u parkove i građevinska zemljišta.¹²

Kao što je poznato, status vakufske imovine u Bosni i Hercegovini bio je reguliran Štatutom za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova iz 1909. godine. Vlada Kraljevine SHS je 12. septembra 1919. godine donijela privremenu Uredbu o upravi vakufa, koja je izuzimala Bosnu i Hercegovinu. Ova uredba je 28. februara 1922. godine zamijenjena Zakonom o upravi vakufa po kojoj je vakufskom imovinom u Kraljevini SHS upravljalo Ministarstvo vjera u Beogradu. Ono je bilo i upravna i nadzorna vlast. Na prijedlog muftije ministarstvo je imenovalo sreske vakufske odbore kojim predsjedavaju muftije. Ministarstvo vjera je, po ovom zakonu, postavljalo čak i one vjerske službenike koje je plaćao vakuf iz svojih sredstava. Višak vakufskih prihoda sakupljan je u centralni vakufski fond u Beogradu i upotrebljavan za vjerske potrebe muslimana u Srbiji i Crnoj Gori. Ovakvo stanje

¹² Vidi, više: Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, i Atif Purivatra, "Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima"; Nijazija Košćević, "Sarajevo između dobrotvorstva i zla", *El-Kalem i Muslimansko dobrotvorno društvo Merhamet*, Sarajevo, 1995.; "Zaštita integriteta Islamske vjerske zajednice", *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, broj 1, god. II, Beograd, januar 1934., str. 54-62. "Sudovi ni ne ispituju tužbe, a niti sude po zakonu. Od novembra 1919", nastavio je Spaho (Mehmed, op. E. D.) "zna se što su pretrpjeli Muslimani, a za tolike pljačke i ubojstva nema ni jedne presude ili se one ne izvršuju. Izlike su da je zlikovac dobrovoljac ili bilo koje druge. O zbivanjima u Hercegovini u Bićeću, u Nevesinju, toliko je pisano u novinama a vlast nije ništa poduzela. Nije ništa poduzela ni u bjelopoljskom okrugu gdje je ubijeno 2.000 Muslimana. Situacija u Sandžaku je ista. O tome piše samo komunistički list - "Socijalistička zora". Provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini predstavlja otimanje onoga što je u rukama Muslimana. Nisu to samo age i begovi, nego sirotinja. Ako je pravilo da zemlja pripada onome tko ju obrađuje neka to bude i za Muslimane. Muslimani u ovoj zemlji nisu ravnopravni, a to je uzrok nemira i nezadovoljstva u Bosni" (Neda Engelsfeld, "Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca", *Globus*, Zagreb, 1989., str. 221).

je trajalo sve do uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini imala je autonomiju u okviru koje je uređivala svoje vjerske, vakufske i prosvjetne poslove, dok je vjerska organizacija muslimana u Srbiji (Kosovu i Makedoniji) i Crnoj Gori bila poseban dio državne uprave koja je rješavala bračne i neke imovinske poslove muslimana.

Nakon uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine i donošenja Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici 31. januara 1930. i Zakona o izboru reisul-uleme 4. juna 1930. godine, uspostavljena je jedinstvena, reorganizirana Islamska vjerska zajednica u Kraljevini Jugoslaviji sa jedinstvenim vrhovnim vođstvom i jedinstvenom upravom vakufskom imovinom na području cijele države. Ovim je ozakonjeno samo formalno vjersko jedinstvo muslimana u Kraljevini. Vladi Kraljevine Jugoslavije nije smetalo takvo jedinstvo, u kojem je sva vjerska i vakufska uprava bila u rukama državnih vlasti, odnosno Ministarstva vjera u Beogradu. Ovi zakoni su imali dva ključna cilja, oduzimanje autonomije Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini i dovođenje na čelo Islamske zajednice režimu odanih ljudi. Penzioniranjem dotadašnjeg reisul-uleme Čauševića i imenovanjem hafiza Ibrahim ef. Maglajlića na funkciju reisul-uleme, oba cilja su realizirana.

Ubrzo, nakon donošenja Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici, Vlada Kraljevine Jugoslavije je donijela Uredbu o privremenoj organizaciji vlasti i poslova Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije po kojoj je ministar pravde postao najviša upravna vlast za vakufsko-mearifске poslove na cijeloj teritoriji države. Time je svom vakufskom imovinom, čiji je stvarni titular bila Islamska zajednica, u potpunosti raspolagao ministar pravde. Uostalom, to je i bio cilj "reorganizacije" Islamske zajednice na koju nije pristao reisul-ulema Čaušević, pa je podnio ostavku i penzioniran je.

Nakon mnogobrojnih ubistava bošnjačkih veleposjednika i otimačine njihove zemlje, Vlada Kraljevine Jugoslavije je poslije šestojanuarske diktature donijela Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima 1931. godine. "U trenutku stvaranja zajedničke jugoslavenske države 1. decembra 1918. godine u BiH je preko 62% privatne zemlje bilo u muslimanskom (bošnjačkom) vlasništvu. Od ukupne zemlje od skoro dva miliona hektara koja je u Jugoslaviji od 1919. do 1931. bila zahvaćena agrarnom reformom BiH je pripadalo 1.286.227 hektara, ili 66,9%.

Bosna i Hercegovina je, prema tome, bila osnovica i glavna meta agrarne reforme kojom nisu ostvarivani samo socijalno-ekonomski, nego prije svega nacionalno-politički ciljevi. Trebalo je potpuno socijalno-ekonomski uništiti muslimanske zemljoposjednike, a Bošnjake u cijelosti nacionalno-politički razoriti i podjarmiti".¹³

U svim agrarnim reformama od 1919. do 1939. godine, ukupno je oduzeto u BiH od nekadašnjih veleposjednika (uglavnom Bošnjaka) i predato u ruke seljaka (uglavnom pravoslavnih Srba), kako beglučkih zemalja (400.072 hektara), tako i kmetških selišta (775.233 hektara), što ukupno iznosi 1.175.305 hektara zemlje koja je oteta od Bošnjaka.¹⁴ Svakako da je i veliki dio otetog zemljišta pripadao i vakufu.

Ne smije se zaboraviti da su neki bošnjački političari i intelektualci, u službi velikosrpskog režima i samo svojih ličnih interesa, ali i službenici Islamske zajednice bili uzurpatori vakufske imovina i time doprinosili njegovom propadanju.

"Svi redom i hodže i svetovna inteligencija stavili su svoje snage u službu stranačke politike koja je gospodarila njihovim bićem i bila im svakodnevna duhovna potreba. Što je još gore, i vakufi onako zapušteni i zanemareni, postali su agitaciono sredstvo bezobzirnim pojedincima koji su za svoj lični uspeh bili spremni da žrtvuju sve. Ne samo u slabom vođenju finansija, nego naročito u vođenju versko-prosvetne politike, vakufi a s tim i cela islamska zajednica doživeli su svoj najgori period".¹⁵

Na kraju treba spomenuti da je prema Memorandumu udruženja bivših posjednika kmetško-beglučkih zemalja u Sarajevu, koji je upućen princu Pavlu 27. septembra 1938. godine, samo vakufske zemlje oduzeto oko četiri miliona dunuma u periodu od 1919. do 1938. godine. Ako tome dodamo da je samo u Sarajevu u to doba porušeno 24 džamije, dvije medrese (Inadija na Bentbaši i Misrijina na Atmejdan), 108 dućana, 118 kuća, ekshumirano 75 muslimanskih grebalja,¹⁶ dovoljan je pokazatelj odnosa tadašnje vlasti prema Bošnjacima, islamu i vakufskoj imovini.

13 Mustafa Imamović, "Historija države i prava Bosne i Hercegovine", *Magistrat i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2003., str. 317.

14 Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, "Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima", str. 65.

15 Abduselam Balagija, "Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana", str. 41.

16 "Vakufi u Bosni i Hercegovini – historijat, trenutno stanje i perspektive", *Vakufska direkcija*, Sarajevo, 2010., str. 16-17.

Vakufi u SFRJ

Pod geslom da "zemlja pripada onima koji je obrađuju", nova komunistička vlast je Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. augusta 1945. godine, koji je donijela Privremena Narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), oduzela ogromne komplekse zemljišta. Oduzimanje zemlje vjerskim zajednicama obrazloženo je, između ostalog, izgradnjom budućeg jedinstva jugoslavenskih naroda.¹⁷

Članom 8. stavom 1. određen je maksimum zemljišta koji su mogle zadržati vjerske zajednice za svoje potrebe, dok je sve ostalo pripalo državi:

"Bogomoljama, manastirima i vjerskim ustanovama mogu se prema mesnim uslovima, u svakom pojedinom slučaju ostaviti bašte, vinogradi, voćnjaci, njive, utrine i šume najviše do 10 ha ukupne površine za održavanje ili za humane ustanove i narodne skupove. Ako su ove ustanove većeg istorijskog značaja, može im se ostaviti u vlasništvo najviše do 30 ha obradivog zemljišta".¹⁸

Ovim zakonom je ekonomska osnova vjerskih zajednica gotovo uništena i one su bile prisiljene da žive od dobrovoljnih davanja svojih vjernika i dijelom od državne pomoći.

Iako vlast, u principu, nije pravila razliku među vjerskim zajednicama, njihov položaj u novoj državi, pored specifičnosti svake vjerske zajednice ponaosob i njihovi odnosi sa državnim organima, zavisili su u velikoj mjeri i od unutrašnjih političkih odnosa, ali i od međunarodnih političkih kretanja, odnosno od međunarodnog položaja Jugoslavije.

Nakon Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. augusta 1945. godine, slijedi čitav niz zakona koje je donijela nova vlast i koji se odnose i na oduzimanje vakufskih dobara koja su pripadala Islamskoj zajednici.¹⁹

17 "Objašnjavajući u referatu za sovjetsko poslanstvo u Beogradu, problem agrarne reforme na crkvenim zemljama u Jugoslaviji, ministar poljoprivrede Vasa Čubrilović je pisao oktobra 1945.: "Za svakoga ko malo poznaje unutrašnje odnose u Jugoslaviji je jasno da jedinstva njenih naroda neće biti sve dotle, dok uticaj vere ne ograniči i ne uputi samo na uske verske ciljeve i zadatke. To će se moći postići jedino slabljenjem privredne, kulturne i političke moći crkvenih jerarhija. Zato će on morati preduzeti čitav niz mera, počev od zavođenja građanskog braka, preko laicizacije prosvete do agrarne reforme da bi uticaj crkava sveo na pravu meru tj. onemogućio im da nove naraštaje u Jugoslaviji odgajaju kao dosad u verskoj isključivosti i mržnji i to je jedan od velikih razloga zašto je potrebno izvršiti agrarnu reformu i na crkvenim zemljama" (Radmila Radić, "Država i verske zajednice 1945-1970", I, *Institut za noviju istoriju Srbije*, Beograd, 2002., str. 179).

18 Radmila Radić, "Država i verske zajednice 1945-1970", I, str. 180.

19 Senad Čeman, u gore citiranoj knjizi, "Vakufi i fondacije", taksativno nabroja sve zakone koji se tiču oduzimanja vakufa u periodu od 1945. do 1958. godine. Vidi na str. 157-160.

Završni udarac vakufima zadan je Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 1958. godine. Tada je Islamskoj zajednici, prema podacima Vakufske direkcije, oduzeto 11.324 vakufa (dućana, džamija, grebalja, kuća, stanova, zgrada, mekteba) ukupne površine 30.342.496 kvadratnih metara. Šteta, nastala usljed nacionalizacije vakufskih stanova i poslovnih prostora, procjenjuje se na 744.000.000, 00 KM.²⁰ Iduće 1959. godine, ukinuta je Vakufska direkcija i svi organi vakufsko-mearifске uprave, jer je Islamska zajednica ostala bez imovine i zahvaljujući samo dobrovoljnim priložima njenih pripadnika, ona je preživjela.

"Naročito je stradala vakufska imovina u Sarajevu. Gradski narodni odbor odmah po završetku rata, juna 1945. godine, obrazuje komisiju za rušenje dućana na Baščaršiji, čemu se odmah i pristupilo kroz takozvane radne akcije građana, da bi rušenje Baščaršije bilo nastavljeno sve do proljeća 1950. godine.

U tom vremenu u potpunosti su porušeni čitavi blokovi dućana oko Kolobare hana, Gornje i Donje trgovke, blokovi dućana oko Halača i Abadžiluka, dućana sa sve četiri strane Brusa-bezistana, te čitava jedna mala čaršija od današnjeg Sebilja prema sjeveroistoku do Sagrdžija i ulice Safvet-bega Bašagića. Tom prilikom do temelja je srušeno 246 dućana, neki od njih sa magazinama ... Riječju, nad vakufskom imovinom je tokom socijalističke Jugoslavije napravljen pravi zločin i pljačka bez presedana u prethodnim historijskim periodima, ma kako oni znali biti teški i pogubni po grad Sarajevo."²¹

Vakuf u samostalnoj Bosni i Hercegovini

Nakon sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine 1992. godine i pada komunizma sve vjerske zajednice, pa i Islamska zajednica, računale su na povratak nacionalizirane imovine. Međutim, agresija na BiH koju su izvršili SR Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Hrvatska spriječila je povrat nacionalizirane imovine.

U ovoj agresiji porušeno je 1.347 vakufskih objekata: 614 džamija, 218 mesdžida, 69 mekteba, 4 tekije, 37 turbeta i 405 drugih objekata u

²⁰ "Vakufi u Bosni i Hercegovini – historijat, trenutno stanje i perspektive", str. 19.

²¹ Majo Dizdar, "Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001", Sarajevo, 2010., str. 32-33.

Nakon agresije, očekivanja svih građana Bosne i Hercegovine, pa i pripadnika Islamske zajednice, bila su da će demokratska vlast koju su oni već nekoliko izbornih procesa birali, vratiti im imovinu koju su prethodni politički režimi uzurpirali.

vlasništvu Islamske zajednice.²²

Nakon agresije, očekivanja svih građana Bosne i Hercegovine, pa i pripadnika Islamske zajednice, bila su da će demokratska vlast koju su oni već nekoliko izbornih procesa birali, vratiti im imovinu koju su prethodni politički režimi uzurpirali. Na tom tragu je formiran Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i de-

vastirane imovine vjerskih zajednica u BiH. Ovaj odbor 1997. godine šalje memorandum Predsjedništvu BiH u kojem naglašava da se proces devastacije vakufske imovine "nastavlja i danas u našem demokratskom društvu jer aktuelne vlasti neće da vrate nekretnine koje su izvor prihoda za održavanje bogomolja i tako nastavljaju uhodani sistem uništavanja onog najvrijednijeg u BiH, a to je, u ime Boga nastala, naša graditeljska civilizacijska baština".²³

Nudeći radne verzije i prijedloge zakona za povrat i kompenzaciju uzurpirane imovine, ovaj Koordinacioni odbor, dalje u svom memorandumu, lamentira nad činjenicom potpune nezainteresiranosti političara za rješavanje ovog gorućeg problema, pomalo naivno čudeći se takvom odnosu:

"Najviše zabrinjava činjenica da prilikom razmatranja i usvajanja Zakona o restituciji na Predstavničkom domu Parlamenta, niko od poslanika (*većinu su sačinjavali poslanici vladajuće SDA* (kurziv moj) dok zastupnici vladajuće HDZ nisu ni prisustvovali) nije reagovao na ovaj maćehinski odnos prema vjerskim zajednicama u BiH i njihovim teškim egzistencijalnim problemima. Treba li to shvatiti da u domovima Parlamenta nema ljudi koji bi zastupali interese, ne samo vjerskih zajednica, nego i milionskog vjerskog auditorija s kojim su vjerske zajednice intenzivno radile u toku agresije a i danas rade na, prije svega, *nama toliko potrebnom moralnom uzdizanju* (kurziv moj). Koliko nam je poznato niti jedna politička stranka u nas ne provodi nikakvu aktivnost među svojim članovima izuzev predizbornih kampanja."²⁴ Koordinacioni odbor, u istom memorandumu nastavlja, govoreći o vakufskoj imovini i dijelom daje odgovor zašto se ta imovi-

²² Vidi više u knjizi: Muharem Omerdić, "Prilozi izučavanja genocida nad Bošnjacima (1992-1995)", *El-Kalem*, Sarajevo, 1999.

²³ "Memorandum Predsjedništvu Bosne i Hercegovine", *Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1997., str. 11.

²⁴ Isto, str. 14.

na ne vraća njihovim izvornim vlasnicima:

"Zato je sva ta imovina za žitelje Bosne i Hercegovine svetinja kojom se ne bi smjelo manipulirati kako to čine administrativni birokrati iz bivšeg socijalističko-komunističkog sistema koji je tako bezdušno raznoraznim zakonskim ujdurmama uništavao tu neobičnu imovinu koja u cjelosti i svim svojim segmentima prdstavlja ono najvrijednije u našoj civilizacijskoj baštini. Nažalost, *ti isti birokrati ponovo su na sceni i ne samo da onemogućavaju da se adekvatno kompenzira ono što je devastirano, državnom imovinom, nego i ono što je i sačuvano od te svete imovine na očigled naših vjernika, nenamjenski zadržavaju u najčešće profitersku korist lokalnih moćnika* (kurziv moj). I sve što rade pravdaju "objektivnim" izmišljenim nemogućnostima pravednih rješenja i što je najgore tvrde da sve to rade po odobrenju i uz saglasnost najviših državnih institucija i ljudi koji obnašaju najviše državničke funkcije. Šta će o svemu ovome na kraju reći narod i milionski vjernički auditorij?"²⁵

Ali šta rade vjerske zajednice koje bi morale štiti svoju imovinu? One imaju veliki uticaj na "narod i milionski vjernički auditorij". Ako je tako, nije nemoguće da taj auditorij izglasa nepovjerenje takvoj vlasti koja radi protiv vjerničkih interesa, jer su svi vjernici istovremeno i građani i glasači u ovoj državi. Očito je da su vrhovi ili pojedinci u vrhu vjerskih zajednica u "neprirodnom braku" sa takvim političkim strankama iz najprizemnijih ovosvjetskih interesa (članstvo u upravnim odborima javnih kompanija ili ustanova, zapošljavanje bližih srodnika, prijatelja itd). Stoga, veliku odgovornost za nepovrat imovine vjerskim zajednicama, u ovom slučaju vakufskih dobara snose i strukture Islamske zajednice, jer iz svojih privatnih interesa ne žele javno i transparentno kazati "vjerničkom auditoriju", koje su to stranke i pojedinci u njima koji rade protiv svojih građana. Uostalom, poznato je da je skoro svih ovih dvadeset godina od dolaska demokratije Islamska zajednica, uglavnom, imala "neprirodne" odnose sa svim bošnjačkim, političkim partijama koje su obnašale vlast u ovom periodu.

Ako stvari posmatramo u najširem društvenom kontekstu, moramo sebi postaviti pitanje, a ne samo stalno biti iznenađeni, ne razumijevajući ili ne želeći iz oportunističkih razloga razumjeti društvene procese. A šta se to desilo?

Desila se sprega duhovne i političke moći, jer je povratak religije u javni život bio jači i snaž-

niji nego povratak pojedinca vjeri. Insistiranje vjerskih zajednica na jedinstvu, bez objašnjenja kakvo to jedinstvo mora biti (u vjeri, humanosti, pravdi) i podršci svemu, pa i vlasti, makar ona bila i nepravedna, pa čak i zla, otvara prostor svim manipulantima i žednim vlasti da po svaku cijenu osvoje vlast, pa makar to značilo i glumljenje vjere.

Da li su vjerske zajednice pokleknule pred moći vlasti, ili je, nakon decenija neslobode, žrtvovala slobodu, jer je "čovjekova najveća muka šta učiniti sa slobodom" (Dostojevski). Slobodu je najlakše žrtvovati, ne živjeti je, jer je oportunistički lakši. Strah od slobode objašnjava se mudrošću, a ona gotovo uvijek znači relativiziranje principa i kriterija. Ili, biti svuda (u svim ulogama i na svim funkcijama), ali nikad u bitnom ne zauzimati lični stav, niti odgovornost. Sve zavisi od ambijenta, treba se uvijek prilagoditi. Sve se može pomiriti, i krivi i pravi, i zlo i dobro. Izriču se velike riječi kao tolerancija, dijalog, suživot, multi ovo, multi ono, ali nigdje konkretnog čovjeka i nigdje realnog života.

Mora nam biti jasno, da ovakve politike u Bosni i Hercegovini u savezu sa religijom, pod maskom lažne pobožnosti, koristeći njenu snagu, žele ostvariti svoje prizemne političke ciljeve?! Takvim savezom samo politika dobija, a religija gubi, jer je time podvrgnuta procesu ideologizacije, koja je smrtni neprijatelj istinske religioznosti.

Jasno je da su stare strukture vlasti samo izvršile preraspodjelu snaga, prestrojile se i zalijepile nove etikete, a da same nisu doživjele gotovo nikakve promjene, osim što su detektirale gdje se preselila vlast. A religijsko kameleonstvo (bosanski muslimani bi to lijepo rekli: munafikluk), često uz pomoć religijskih struktura, tu im je bilo na pomoći.

Ako se Islamska zajednica bude ponašala prema političkoj bošnjačkoj sceni u Bosni i Hercegovini, kao što se ponašala i svih ovih dvadeset godina, teško će u bliskoj budućnosti uspjeti vratiti vakufsku imovinu. Jer, imati i moći, smisao je ovakve vlasti kakvu mi imamo. Sve druge svrhe vlasti su u drugom planu. Ali ne treba zaboraviti jednu staru bosansku poslovicu: Kloni se vakufskog i jetimskog!

Ako se Islamska zajednica bude ponašala prema političkoj bošnjačkoj sceni u Bosni i Hercegovini, kao što se ponašala i svih ovih dvadeset godina, teško će u bliskoj budućnosti uspjeti vratiti vakufsku imovinu

25 Isto, str. 31-32.

Summary

THE WAQF IN VARIOUS POLITICAL SYSTEMS –
ATTITUDE OF THE AUTHORITIES TOWARDS THE WAQF, PARTICULARLY AFTER THE AGGRESSION ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ph.D. Enes Durmisevic

During the Tanzimat era Ottoman government in Bosnia regulated the position of waqf with several laws, the most important of which was the Law of Directing the Waqf of 1863. After the occupation in 1878, Austro-Hungarian government formed the National Waqf Board in 1883. The board was, however not authorised to make any decision without commissioner for the waqf matters appointed by the government, nor could a session of the board take place without his presence. The National Waqf Directorate was formed in 1894 and it was directed by the official appointed by the National government until 1909 when the Statute for Autonomous Administration of Islamic Religious, Waqf, and Educational Affairs in Bosnia and Herzegovina was brought, consequently Waqf-Mearif Assembly became supreme administrative and supervising body for directing the waqf affairs. In the period of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later called Yugoslavia, from 1918 to 1941, only in Sarajevo, four million dunums (400 000 hectares) of land owned by waqf were seized, 24 mosques were demolished, among those were: Khawage Kamal Mosque known as Ćemaluša (demolished in 1940), two madrasas (Inadia Madrasa that was situated in Bentbaša, and Aatmaydan Madrasa or Misriyyah situated at Aatmaydan), 75 Muslim graveyards were exhumated, 108 ducans/stores and 118 houses with courtyards were snatched and so on. In Tito's Yugoslavia from 1945 to 1958, according to data of the Waqf Directorate in Sarajevo, the number of properties seized from waqf (stores, houses, flats, mosques, buildings) counts to 11.324 of total area 30.342.496 square meters. Only in Sarajevo, old town 246 stores were destroyed, 14 Mactab properties were snatched, 25 houses for the imams, taqiyyah on Bentbasa as well as the one in Skenderija were demolished, Skenderpasha Mosque in Skenderija and Kalin Hajji Ali Mosque (Čairdžik) near the National Theatre also demolished. During the aggression on Bosnia and Herzegovina 1992-1995 aggressor has ruined 1347 buildings belonging to waqf (mosques, masjids, mactabs and takiyyas), and other 472 waqf estates were damaged. The new Democratic government, for full twenty years has not managed to solve the issue of the restitution of the waqf property, the reason for that is either the fact that a great deal of the waqf property is in their hands now, or that it serves them as means of manipulation to keep themselves in power. Material damage that waqf of the Islamic Community here has endured since 1996 as a result of not retrieving its property counts up to 286 million KM, and the actual damage comes to 1.3 billion KM. Annual loss of the waqf in BiH is estimated to 25.5 million KM. The task of the Islamic community of BiH and all its members is to use all the legal and political means to facilitate the recovery of this property for it is inviolable and sacred.

الموجز

الأوقاف في الأنظمة السياسية المختلفة – موقف السلطة من الأوقاف. لاسيما بعد الحرب العدوانية على البوسنة والهرسك

أ. د. أنس دورميشيفيتش

تم في عهد التنظيمات العثمانية. تنظيم مكانة الأوقاف في البوسنة بعدد من القوانين. كان أهمها قانون إدارة الأوقاف لعام ١٨٦٣. وبعد احتلال النمسا للبوسنة سنة ١٨٧٨. شكلت لجنة الأوقاف الوطنية سنة ١٨٨٣. لكن لم يكن بإمكان هذه اللجنة اتخاذ أي قرار بدون موافقة مندوب الحكومة لشؤون الأوقاف. ولم يكن بإمكانها عقد اجتماعاتها في غيابه. تم في عام ١٨٩٤ تشكيل مديرية الأوقاف الوطنية وجعلت تحت إشراف موظف الحكومة. إلى أن تم إصدار دستور الإدارة الذاتية للشؤون الدينية والأوقاف والمعارف في البوسنة والهرسك سنة ١٩٠٩. حيث أصبح مجلس الأوقاف والمعارف الجهاز الإداري والرقابي الأعلى لإدارة الأوقاف. وقد تم إبان حكم مملكة الصرب والكروات والسلوفينيين أو ما كان يعرف بمملكة يوغوسلافيا. بين عامي ١٩١٨ – ١٩٤١ سلب أربعة ملايين دونم من أراضي الأوقاف في سراييفو وحدها. وهدم ٢٤ مسجداً. منها مسجد الخوجة كمال المعروف بمسجد تشكالكوشا. الذي كان يقع في الشارع الذي يحمل نفس الاسم (هدم سنة ١٩٤٠). ومدرستين إسلاميتين (المدرسة العنابية في بنت باشا. ومدرسة آت ميدان أو مدرسة المصري في ميدان الخيول). إضافة إلى نبش ٧٥ مقبرة للمسلمين. والاستيلاء على ١٠٨ دكاكين و١١٨ بيتاً بحدائقها. الخ. أما في عهد تيتو فتفيد بيانات مديرية الأوقاف في سراييفو أنه بين عامي ١٩٥٤ – ١٩٥٨ بلغ عدد ممتلكات الأوقاف المصادرة (دكاكين وبيوت ومساجد وعمارات) ١١٣٢٤. أي بمساحة إجمالية قدرها ٣٠٣٤٤٩٦ م^٢. وفي سراييفو وحدها تم تدمير ٢٤٦ دكاناً معظمها في قلب المدينة القديمة. وتم الاستيلاء على ١٤ كتاباً و٣٥ بيتاً للأئمة. وتم هدم التكيين في بنت باشا واسكندرية. ومسجد اسكندر باشا في اسكندرية ومسجد حجي علي كالين بالقرب من مسرح الشعب. وفي الحرب العدوانية ضد البوسنة والهرسك بين عامي ١٩٩٢ – ١٩٩٥ دمر المعتدون ١٣٤٧ مبنى وقفياً (جوامع ومساجد وكتاتيب وتكايا). وألحقوا الضرر بـ ٤٧٢ مبنى وقفياً آخر. لقد مر عشرون عاماً على السلطة "الديمقراطية" الجديدة وهي تامل في إعادة ممتلكات الأوقاف. لأن العدد الأكبر من ممتلكات الأوقاف مازال في أيديهم أو أنهم يستخدمونه للتلاعب من أجل البقاء في السلطة. إن الأضرار المادية التي تلحق بأوقاف المشيخة الإسلامية منذ عام ١٩٩٦ بسبب عدم إرجاع الممتلكات المصادرة منها. بلغت ٢٨٦ مليون مارك بوسني. بينما يقدر إجمالي الخسائر بليار وثلاثمائة مليون مارك بوسني. وتبلغ الخسائر السنوية من الأوقاف في البوسنة والهرسك ٢٥ مليوناً و ٥٠٠ ألف مارك بوسني. لذا فإن مهمة المشيخة الإسلامية وجميع منتسبيها أن يستخدموا كافة الوسائل القانونية والسياسية من أجل استرداد ممتلكاتها والتصرف الحر بها. لأنه حق مقدس لا يجوز هضمه.